

(1868,1882) en P. J. Blok (1908). Verheugend voor alle betrokkenen is het dat deze werkwijze wel eens tot overbodige literatuurverwijzing maar niet tot onjuistheden heeft geleid. Benijdenswaardig, dat de politicoloog Spoormans voor zijn betoog diverse historici als getuigen kan oproepen en citeren, zonder daarna zelf met een afweging te behoeven komen. In plaats daarvan rondt hij af met: 'Hoe dan ook' of met 'Hoe het ook zij'. Niet duidelijk is of de veel voorkomende toevoeging 'volgens' bij de naam van een zegsman twijfel dient op te roepen of juist dient als autorisatie. Lastig is het als naar een geheel werk wordt verwezen (112). Niet goed als de verwijzing niet is na te slaan (111,112,113). Moeilijk het vertrouwen van de lezer te herwinnen als het boek begint met het niet nauwkeurig weergeven van het citaat van Thorbecke waaraan de titel van het boek is ontleend.

Wat mij betreft is dit laatste de auteur gelukt. Niet alleen vanwege de verfrissende werking van de brede en internationale politicologische invalshoek, maar ook omdat Spoormans het beeld corrigeert dat zo dikwijls bepaald is door de drie componenten van onze nationale geschiedschrijving, de liberale parlementaire geschiedenis, de schoolstrijd van de confessionelen en de arbeidersbeweging van de socialisten. Over één belangrijke conclusie van de auteur heb ik de (te) lange tijd die voor deze recensie is verstreken mijn twijfel gehouden. De onderwijks kwestie zou na 1889 een ondergeschikte, symbolische rol in de parlementaire politiek gespeeld hebben (193). Spoormans baseert dit op een uitlating van Kuyper in 1904 (175) en op de geringe weerstand van niet-confessionelen tegen de financiële gelijkstelling. Toch moet betwijfeld worden of de schoolkwestie als onderdeel van de antithesegedachte zo'n te verwaarlozen rol heeft gespeeld als men ziet hoe die tot heden toe van invloed is.

J. J. Huizinga

Ph. Raxhon, *La révolution liégeoise de 1789 vue par les historiens belges (de 1805 à nos jours)* (Etudes sur le XVIIIe siècle, volume hors serie VI; Brussel: Editions de l'Université de Bruxelles, 1989,199 blz., BF850,-, ISBN 2 8004 0973 8).

Met het uitgeven van een herziene en aangepaste versie van zijn licentiaatsverhandeling geeft Philippe Raxhon ons een bijzonder interessant gelegenheidswerk.

Na een lang rijpingsproces zal een opeenvolging van politieke omwentelingen tussen 1789 en 1795 de verdwijning met zich meebrengen van het prinsbisdom Luik en van de sociale structuren die er het geraamte van vormden. De historici hebben daar uiteenlopende conclusies uit getrokken, de ene keer beïnvloed door hun persoonlijke filosofische overtuiging, de andere keer door de tijdsomstandigheden. Philippe Raxhon heeft gepoogd de verschillende interpretaties van deze historische periode bloot te leggen. Dat is zijn grote verdienste.

Vóór 1831 wordt er over het algemeen weinig belang gehecht aan de Luikse 'heureuse révolution'. Ze wordt gezien als een onbelangrijke gebeurtenis, maar dat is begrijpelijk: de erudieten van het establishment proberen de revolutionaire agitatie te verdringen.

Rond 1850 krijgt de historiografie een flinke duw in de rug dankzij Adolphe Borgnet en zijn monumentale *Histoire de la Révolution liégeoise de 1789*. Rond dezelfde tijd zal de traditionalistische christelijke visie zich fel gaan afzetten tegen de liberale. Gepersonifieerd in de romanticus Ferdinand Hénaux zal de liberale stroming de geest van 1789 niet verloochenen: die vormt toch de voedingsbodem van haar ideologie. De katholieken geleid door E. C. de Gerlache, veroordelen daarentegen de zogenaamde 'Grands principes' omdat deze een wereld op

religieuze grondslag hebben vernietigd en daarmee de deur hebben geopend voor de 'kwalen' van de eeuw: socialisme, communisme, vrijdenkerij ...

Wanneer het eeuwfeest van de revolutie gevierd wordt, komt het tot hevige polemieken. Kanunnik Daris, Gustave Francotte en de beroemde Godefroid Kurth staan achter het banier van de kerk, die volgens hen het voornaamste slachtoffer is van de jakobijnse furie. Hun liberale tegenstanders beroepen zich met luide stem op het erfgoed van Bassenge, Fabry en ... Danton, zelfs van Robespierre. Het is de tijd waarin de derde Franse republiek en haar idealen door de ene groep worden uitgespuwd, door de andere bejubeld.

Aan het begin van deze eeuw ontstaat er onder invloed van Henri Pirenne een meer serene visie op de problematiek. Het economisch aspect komt aan bod. In het spoor van het Waalse congres van 1905 zijn er groepen die het culturele aspect privilegiëren en tegelijkertijd de eenheid onderlijnen die er heerste (heerst?) tussen Luikenaars en Fransen. Er hoeft niet op gewezen worden dat deze visie de katholieke familie niet erg aantrekt...

Toch zullen de francofobe gevoelens na de eerste wereldoorlog verdwijnen: de herinnering aan de door beide landen doorstane beproevingen heeft daar veel aan bijgedragen. Alleen het werk van P. Verhaegen (*La Belgique sous la domination française 1792-1814*) en dat van de historicus van de Luikse straten Theodore Gobert blijft anti-frans.

Wat er ook van zij, tijdens het interbellum is het de liberale of socialiserende richting die de doorslag geeft met Suzanne Tassier, dr. I. Delatte, Félix Magnette en Pierre Recht. Het autonomistische Waalse standpunt wordt op het einde van de jaren dertig vertolkt door Maurice Bologne (*La Révolution de 1789 en Wallonie*), de latere senator van het Rassemblement wallon.

Pas na de tweede wereldoorlog ontstaat er een niet-polemische geschiedschrijving die de oude clichés overstijgt. Het is in dit perspectief dat prof. Paul Harsin in 1954 met *La révolution liégeoise de 1789* een goede synthese schreef die een aantal latere werken zou inspireren.

Denken wij aan Marcel Florkin (*Médecine et médecins au pays de Liège, II, Un prince, deux préfets ...*), Georges de Froidcourt ('Les réfugiés liégeois à Paris en 1793...', *Bulletin de la Société royale 'Le Vieux-Liège'*, V (1956) 53-76) of R. van Santbergen (*Robert de Paris et le pays de liège en 1795*).

Al deze auteurs hechten in mindere of meerdere mate belang aan de regionale realiteiten waarbij in het bijzonder R. van Santbergen de Luikse problematiek integreert in het kader van een zich vormend Europa.

Philippe Raxhon besluit zijn werk met een optimistische noot: de vele facetten van de revolutionaire historiografie bewijzen dat de mens — in welke periode hij ook leeft — zich vragen zal gaan stellen en altijd zal pogen erop te antwoorden.

A. Colignon

F. Backerra, e. a., ed. *Vrouwen van het land. Anderhalve eeuw plattelandsvrouwen in Nederland* (Een tijpje van de sluier, VI (1989); Zutphen: De Walburg Pers, 1989, 216 blz., f25,-, ISBN 90 6011655 0).

'Ik heb wat zitten schreeuwen [huiten] hoor, onder de koeien, van de zere handen. Eerlijk waar, hoor. Wij zijn altijd bij een boer geweest en jullie gaan ook naar een boer. Zo was 't. Dus wij hadden niet te kiezen of te delen'. Plattelandsvrouwen hadden, onder invloed van traditie en economische omstandigheden, vaak weinig mogelijkheden hun eigen leven vorm te geven.